

СВЕТОЗАР ЈОВАНОВИЋ

ОСТАВА РИМСКОГ ЦАРСКОГ НОВЦА ИЗ КОЖЕЉА

У Завичајном музеју у Књажевцу чува се део оставе (16 комада) римских денара из царског периода. Новац потиче из збирке Љубише Рајковића, која је 1979. године доспела у музеј. По казивању власника збирке, новац је пронађен на локалитету „Латинско гробље“ у близини села Кожеља.¹

О условима налаза оставе и броју комада новца које је садржала, недостају ближи подаци. Међутим, треба напоменути да са ширег подручја овог села постоји већи број случајних налаза из праисторијског, античког и средњовековног периода, који се чувају у више музеја.² Неколико локалитета на овом простору је убифицирано и публиковано у старијој литератури.³ Најпознатији археолошки пункт на овом простору је стари град Коз'л (Кожељ), по коме је село добило име, а од кога је данас сачуван само део бедема.⁴

Село Кожељ налази се 15 km северно од Књажевца, на југоисточним падинама Тупијнице, а утврбење по коме је село добило име, лоцирано је на високој стени индикативног назива „Град“ западно од села. Први пут град-тврђава Кожељ помиње се у историјским изворима у вези с Немањиним војним активностима у овој области.⁵ Према плану основе, начину градње и стратегијском положају, утврбење припада средњовековном периоду, али не треба искључити могућност постојања старијих објеката исте, фортификационе функције.⁶

¹ Љ. Рајковић, О неким знаменитостима Кожеља, Развитак 4—5, 1962, стр. 91—94.

² Случајно откривени налази са подручја села Кожеља: новац, буздован, фибуле, привне, архитектонска пластика, натписи и др. чувају се у музејима у Нишу, Зајечару и Књажевцу.

³ Б. Бошковић, Средњовековни споменици Источне Србије, Старинар н.с. II 1951, 229. Такође види: Ј. Мишковић, Неки стари градови и њихове околине у Кнежевини Србији, Старинар VI, књ. 2, 1889, стр. 45, Т. III и IV; F. Kanitz, Romischen Studien in Serbien, Wien 1892, 99—100 и др.

⁴ Нова рекогносцирања Завичајног музеја Књажевац и Археолошког института у Београду 1980/83.

⁵ Списи Св. Саве и Стефана Првовенчаног, превео Л. Мирковић, стр. 183; види Ј. Мишковић, Старинар V, књ. 1, 1888, стр. 1.

⁶ Б. Бошковић, навођено дело. Међутим, обилазећи ове крајеве F. Kanitz (1892) први наводи да је у Кожељу пронађен римски votivни споменик и претпоставља да град има римске основе. Рекогносцирања 1980/83. године показала су да се са сигурношћу може рачунати на римске остатке.

Локалитет „Латинско гробље“, на коме је пронађена остава, налази се југозападно од „Града“, на висоравни познатој под називом „Орничка“ или „Ждрело“.

Део оставе који се налази у музеју садржи следећи број комада новца разврстаних по владарима: Веспасијан (3), Тит (1), Домицијан (5), Трајан (3), Хадријан (1), Антонин Пије (1), Фаустијана I (2).

Каталожка обрада новца извршена је према корпусу римског царског новца "The Roman Imperial Coinage" (Vol. II, London 1962. и Vol. III, London 1930). У каталогу Корпус је наведен у облику скраћенице RIC. Знак (A) је слово А без црте, а [...] означава нечитак текст.

ВЕСПАЗИЈАН (69—79)

1. а) IMP CAES VESP AVG P M COS III CEN (с л. на д.) глава Веспасијана, с ловор. венцем, на д.
 г) FIDES PVBL (л. на горе, д. на доле) две руке, склопљене, држе усправно постављени крилати кадуцеј са маком и класјем жита.
 AR, денар, 3 gr, 17 mm, оса ↘, Инв. бр. 256.
 RIC II, 55. Рим (73 г.).
2. а) IMP CAES VESP AVG P M COS III (с л. на д.) глава Веспасијана, с ловор. венцем, на д.
 г) VES TA (л. и д. у пољу) Веста, под велом, обучена, стоји на л., држи симплум и скиптар.
 AR, денар, 3 gr, 18 mm, оса ↓, Инв. бр. 257.
 RIC II, 50. Рим (72—73 г.).
3. а) IMP CAESAR. VESPASIANVS AVG (д. на горе, л. на доле) глава Веспасијана, с ловор. венцем, на д.
 г) COS VII (л. и д. у пољу) орао раширених крила стоји на ниској украшеној бази спреда, глава окренута у л.
 AR, денар, 3 gr, 18 mm, оса ↓, Инв. бр. 258.
 RIC II, 98a. Рим (76 г.).

ТИТ (79—81)

4. а) IMP TITVS CAES VESPASIAN AVG P M (д. на горе, л. на доле) глава Тита, с ловор. венцем и брадом, на д.
 г) TR P VIII IMP XV COS VII P P (с л. на д.) Церера, обучена, седи на л., држи у д. руци клас жита и мак, а у л. бакљу.
 AR, денар, 3 gr, 19 mm, оса ↘, Инв. бр. 259.
 RIC II, 14a. Рим (79 г.).

ДОМИЦИЈАН (81—96)

5. а) CAESAR DIVI F DOMITIANVS [COS VII] (д. на горе, л. на доле) глава Домицијана, с ловор. венцем и брадом, на д.

р) PRINCEPS — [IVVENTVTIS] (с л. на д.) Минерва, са шлемом на глави, обучена, корача на д., замахује копљем и држи штит.

AR, денар, 3 gr, 18 mm, оса $\searrow$, Инв. бр. 260.

RIC II, 41. Рим (80 г.).

6. а) IMP CAES DOMIT AVG GER P M TR P VII (с л. на д.) глава Домицијана, с ловор. венцем и брадом, на д.
 г) IMP XIII COS XIII CENS P P P (с л. на д.) Минерва, ратница на д.
 AR, денар, 2,5 gr, 16 mm, оса ↘, Инв. бр. 261.
 RIC II, 120. Рим (87 г.).
7. а) IMP CAES DOMI[T AVG] GER P M TR P XIII (с л. на д.) глава Домицијана, с ловор. венцем и брадом, на д.
 г) IMP XXII COS XVI CENS P P P (с л. на д.) Минерва ратница на прамцу, на д.
 AR, денар, 3 gr, 17 mm, оса ↓, Инв. бр. 262.
 RIC II, 176. Рим (93—94 г.).
8. а) IMP CAES DOMI[T AVG GE]RM P M TR XIII (с л. на д.) глава Домицијана, с ловор. венцем и брадом, на д.
 г) IMP XXII COS XVII CENS P P P (с л. на д.) Минерва ратница на д.
 AR, денар, 3 gr, 17 mm, оса ↓, Инв. бр. 263.
 RIC II, 186. Рим (95 г.).
9. а) IMP CAES DOMIT AVG GER P M TR P XV (с л. на д.) глава Домицијана, с ловор. венцем и брадом, на д.
 г) IMP XXII COS XVII CENS P P P (с л. на д.) Минерва, са шлемом на глави, обучена, стоји на прамцу на д., замахује копљем и држи штит. До њених ногу сова.
 AR, денар, 3 gr, 17 mm, оса ↘, Инв. бр. 264.
 RIC II, 191. Рим (95—96 г.).

ТРАЈАН (96—117)

10. а) IMP TRAIANO AVG GER DAC P M TR P (с л. на д.) биста Трајана, с ловор. венцем и драперијом на л. рамену, на д.
 г) COS V P P S P Q R OPTIMO PRINC (с л. на д.) Фелицитас, обучена стоји на л., држи кадучеј и ослања се на стуб.
 AR, денар, 3 gr, 19 mm, оса ↓, Инв. бр. 265.
 RIC II, 120. Рим (103—111 г.).
11. а) IMP TRAIANO AVG GER DAC P M TR P (с д. у л.) биста Трајана, с ловор. венцем и драперијом на л. рамену, на д.
 г) COS V P P S P Q R OPTIMO PRINC (с д. у л.) Фортуна, обучена стоји л., држи кормило испред прамца и корнукопију.
 AR, денар, 3 gr, 19,5 mm, оса ↙, Инв. бр. 266.
 RIC II, 122. Рим (103—111 г.).
12. а) IMP TRAIANO AV[G GER D]AC P M TR P COSVIPP (с л. на д.) биста Трајана с ловор. венцем и драперијом на л. рамену, на д.
 г) S P Q R OPTIMO PRINCIPI (с л. на д.) Трајан (статуа) на коњу, који стоји на л. са подигнутом предњом д. ногом, држи копље и мач.
 AR, денар, 3 gr, 18,5 mm, оса ↓, Инв. бр. 267.
 RIC II нема (112—114), RIC II 291 предвиђа и малу Викторију; на нашем примеру нема Викторије.

ХАДРИЈАН (117—138)

13. а) IMP CAES TRAIAN HA DRIANVS AVG (с л. на д.) биста Хадријана с лавор. венцем, на д.

г) P M TR COS III (с л. на д.), Рома, са шлемом на глави и нагом половином груди, sedi на оклопу на л. и л. ногу положила на шлем; држи Викторију и копље; позади округли штит.

AR, денар, 3,5 гр, 18 mm, оса |, Инв. бр. 268.

RIC II, 77. Рим (119—122 г.).

АНТОНИН ПИЈЕ (138—161)

14. а) ANTONINUS AVG PIVS P P (с л. на д.) глава Антонина Пија с ловор. венцем, на д.
 г) S O S III (с л. на д.) крилата муња лежи на прекривеној основи.
 AR, денар, 3 gr, 18 mm, оса ↓, Инв. бр. 269.
 RIC III, 137. Рим (145—161 г.).

ФАВСТИНА I, жена Антонина Пија

15. а) DIVA FAVSTINA (с л. на д.) биста Фаустине са дијадемом од бисера, у тоги, на д.
 г) AETER — NITAS (с л. на д.) Јунона стоји окренута л., д. руку држи уздигнуту, у л. држи скиптар.
 AR, денар, 3,5 gr, 18 mm, оса ↓, Инв. бр. 270.
 RIC III, 344. Рим, после 141. г.
16. а) DIVA FAVSTINA (с л. на д.) биста Фаустине са дијадемом од бисера, у тоги, на д.
 г) AVGV STA (с л. на д.) Јунона стоји окренута л., у д. руци држи скиптар, л. рука спуштена низ тело.
 AR, денар, 3,5 gr, 18 mm, оса ↓, Инв. бр. 271.
 RIC III, 364 (реверс у RIC-у, Јунона окренута у д.). Рим, после 141. г.

На свим новцима видљиви су трагови употребе, нарочито код комада Веспасијана, Тита и Домицијана који су најслабије очувани. Нешто боље очувани су комади Трајана и Хадријана, а најбоље је сачуван комад Антонина Пија и Фаустине I. Очуваност новца може да сведочи донекле о ширим временским терминима похрањивања оставе. Међутим, тешко је, а чини се и претенциозно, доносити закључке о условима и времену похрањивања ове оставе. Могућност да је ово само део неке оставе, и да стога не можемо одредити апсолутну хронолошку вредност њеног настанка, ограничава сваки закључак и интерпретацију своди на ниво прелиминарних претпоставки. Међутим, без обзира на ограниченост домета, ове претпоставке треба изнети баш због чињенице да се ради о остави из региона где налази овакве врсте недостају.

При оваквој анализи намећу се две могућности: да оставу у хронолошком погледу посматрамо кроз евидентирани новац и време њеног закопавања одредимо у последње године владавине Антонина Пија или да у вероватном остатку оставе претпоставимо и присуство нешто млађих новца из времена Марка Аурелија и Луције Вера.

Прва могућност чини се исправнијом са становишта примене уобичајеног методолошког поступка, док друга има више реалних објашњења у контексту војностратегијске слике на ширем простору Горње Мезије.

Одмах морамо напоменути да у коришћеној литератури⁷ нисмо наишли на оставе из времена Антонина Пија на територији Горње Мезије. Наша би била прва те врсте, уколико прихватимо овакву хронологију, и та чињеница у извесној мери отежава интерпретацију. Међутим, теоријски, према општој војностратегијској ситуацији у Подунављу и источном делу Балканског полуострва у том периоду овакве оставе (овакви налази) могу се очекивати. На ову могућност индицирају: податак из извора о побунама Дачана⁸ (ове побуне се лоцирају у западном делу Дакије), налази оставе новца у средњем Подунављу⁹ и Дакије¹⁰, извесно повећање војних трупа у Дакији и Горњој Мезији 144, и у периоду 157—159,¹¹ делимична обнова путева у Горњој Мезији из, вероватно, стратегијских разлога у времену Антонина Пија,¹² као и неколико епиграфских потврда опасности од варвара из Дакије и Тракије.

Од ових епиграфских споменика најзанимљивији су вотивна ара из *Sintamaria de Piatra* (регион Hunedoara) коју је поводом победе Антонина Пија подигао *M. Staius Priscus*, гувернер провинције 157—158. године,¹³ и неколико јавних натписа из Тракије, где се помиње изградња већег броја утврђења у регионима Марцијанополиса,¹⁴ Деултума,¹⁵ Аугусте Трајане¹⁶ и Сердике¹⁷ у периоду 153—157. године.

Понављамо да се ови подаци не односе непосредно на наш регион (долину Тимока), међутим, могу се искористити за утврђивање шире војностратегијске ситуације која се могла у сличним видовима пројектовати и на регион у коме је констатована остава из Кожеља.

Већ смо напоменули да ова остава вероватно представља део неке веће оставе и да је то разлог због кога не можемо фиксирати време њеног закопавања. Може се дозволити да је она похрањена и коју годину касније у време Марка Аурелија. На ову могућност наводи нас нестабилна војностратегијска ситуација у региону Горње Мезије, условљена појавом латрона и касније Маркоманским ратовима, и већи број оставе из овог периода на тлу Горње Мезије.¹⁸

⁷ I. Mirnik, *Coin Hoards in Yugoslavia*, BAR Inter. Series 95, 1981. Можда евентуално остава из Мисаче (К. Пач, ГЗМС, 31, 1919, 95).

⁸ SHA, *Vita Antonini Pii*, 5, 4.

⁹ R. Noll, *Arch. Austriaca XIV*, 1954, 43—67; 12 оставе из периода 144—146. и 8 из времена 152—160. год.

¹⁰ M. Chitescu, *SCIV 22*, 1971, књ. 3, 401—410; три из периода 140—148. године и три из периода 152—156. године.

¹¹ D. Venea, *Din istoria militara a Moesiei Superior si a Daciei*, Cluj 1983, 167.

¹² Милоказ из Бенерал Јанковића — A. Mócsy, *Gesellschaft und Romanization in der römischen Provinz Moesia Superior*, Budapest 1970, 22—23.

¹³ *Incriptiile Daciei Romane III/3*, Bucuresti 1984, кат. бр. 276.

¹⁴ М. Мирчев, *Известија 12*, Варна 1961, 15.

¹⁵ *Известија БАИ 4*, 1926—27, 107, бр. 31.

¹⁶ X. Бујуклиев, *Археологија 1964/1*, 29 и др.

¹⁷ V. Beševliev, *Ann. Ep.* 1957, 279.

¹⁸ I. Mirnik, *op. cit.* 54—55, кат. бр. 123, 129, 130, 131, са наведеном литературом.

DEPOSITS OF ROMAN IMPERIAL COINS FROM KOŽELJ

Summary

In the Home Museum at Knjaževac is being stored a part of the deposit (16 coins) of Roman denarii from the imperial period. The coins originata from the collection of Lj. Rajković and were found in the locality called "Latin Cemetery" near the village of Koželj, 15 km north of Knjaževac, on the south-eastern slopes of the mountain of Tupižnica.

The part of the deposit that reached this Museum contains following numbers of pieces, according to rulers: Vespasina 3, Titus 1, Domitian 5, Trajan 3, Hadrian 1, Antoninus Pius 1 and Faustinus I 2 pieces. Catalogical elaboration of the coins has been made according to the corpus of imperial coins, The Roman Imperial Coinage (RIC).

The excellent state of preservation of the coins from the Koželj deposit can to some extent bear witness to the wider chronological terms of the laying up of the deposit. It is, however, difficult and, it seems, also pretentious to draw conclusions on the conditions and time of the laying up of this deposit. The possibility that this is but a part of some deposit and that we are, therefore, unable to determine the absolute chronological value of its origin, restricts every conclusion and reduces the interpretation to the level of preliminary hypotheses. However, regardless of the limited reach of such hypotheses, they ought to be laid open precisely because of this fact that it is a question of the deposit from a region where the discoveries of such a kind are lacking (region of the Timok).

In such an analysis two possibilities impose themselves: to consider the deposit from the chronological point of view thorough the coins evidenced and to determine the time at which it had been buried as the last years of Antonins Pius's rule or to suppose, in the probable rest of the deposit, also the presence of some what more recent coins from the times of M. Aurelius and Lucius Verus.